

**ЕТНІЧНІ ГРУПИ ТА ПРОЦЕС ЇХ ПЕРЕТВОРЕННЯ В НАЦІЇ ЗА
ЕНТОНІ СМІТОМ.**

Ethnic groups and the progress of their transformation into the nation
according to Anthony Smith.

Похило Ірина Даниїловна, к.п.н, доцент,
кафедри українознавства, політології і права
Вінницького національного технічного
університету.

Анотація. Ентоні Сміт на сьогодні є одним з найвідоміших теоретиків, який розглядає процес виникнення націй та різні підходи до цієї проблеми. Полемізує з представниками тих чи інших течій, пропонує свою точку зору на процес виникнення та розвиток даного феномену.

Ключові слова: нації, етноси, етнічні спільноти.

Аннотация. Энтони Смит на сегодняшний день, является одним из наиболее известных теоретиков, который рассматривает процесс возникновения наций и разные подходы к этой проблеме. Полемизирует с представителями иных течений, предлагает свою точку зрения на процесс возникновения и развития этого феномена.

Ключевые слова: нации, этносы, этнические группы.

Annotation. At present Anthony Smith is one of the most known theorists which examines the process of nations origin and different approaches to this problem. He enters info debates with the representatives of other trends, offers his point of view on the process of origin and development of this phenomenon.

Keywords: nations, ethnos, ethnic groups.

Сучасне українське суспільство стикнулося з проблемою пошуку нової національної ідеї, котра зможе об'єднати мультиетнічне суспільство на основі нових демократичних принципів. В силу певних обставин, ця частина суспільствознавства була позбавлена можливості розгляду питань національної ідеї, виникнення і розвитку нації. Тому виникає нагальна потреба використати дані, які були накопичені західною наукою, котра займається даною проблематикою з середини 20 століття. Необхідне зауважити, що і для зарубіжної науки питання визначення нації, націоналізму лишається дискусійним. І дійсно сила національних рухів у сучасному світі, гострота національних конфліктів говорять про те, що націоналізм як ідея має багато прибічників. Тому велика кількість західних дослідників вважають актуальним питання про те, як виникла нація, у чому її сутність, як вона розвивалася і чому вона змогла завоювати таку широку підтримку. Своє

бачення нації намагалися знайти Е.Геллнер, Л. Вітгенштайн, Я. Крейчі, В. Велімський, Ф. Майнеке, Г. Кон, Р. Брубейкер, Г. Касьянов, Д. Донцов, М. Міхновський, І. Франко, М. Грушевський, В. Лісовий та інші. Проблема виникнення і становлення націоналізму займалися Й. Гердер, Й. Фіхте, Дж. С. Мілль, Ю. Вассиян, П. Альтер, Е. Сміт, Р. Шпорлюк.

Завданням статті є об'єднання точки зору Е. Сміта на процес становлення націй.

Завдяки теоретичним розробкам професора Лондонської економічної школи (Лондонський університет) Ентоні Сміта одним з найбільш плідних напрямів у дослідженнях нації та націоналізму стала історична соціологія. Для соціологів нація – це, передусім, найбільший в історії людства людський колектив, група. В інтерпретаціях Сміта нація представлена як велика суспільна група з певними законами колективної соціальної поведінки. В той же час Ентоні Сміт вважається представником так званого етніцистського (етнологічного) підходу в дослідженні нації, який визнає первісну сутність ідеї нації у людській природі і розглядає її як віддзеркалення певного сучасного способу існування етнічної групи. Соціологічна версія визначення нації за точкою зору Ентоні Сміта, виглядає так: „Нація – це велика, вертикально інтегрована і територіально мобільна група зі спільними громадянськими правами і почуттям колективності, а також з однією чи кількома спільними характеристиками, які відрізняють її членів від членів подібних груп, які можуть бути їхніми союзниками чи противниками”[4, с. 5]. І група якій бракує хоч однієї з цих ознак не може вважатися „завершеною” або „усталеною” нацією.

Згодом Е. Сміт конкретизував це визначення нації такими „спільними характеристиками”, яких він спочатку уникав. Нація – це „... названа людська спільнота, що живе в рідному краєві, має спільні міти, спільну історію, спільну національну культуру, єдину економіку й єдині права та обов'язки для всіх її представників”[4, с.19].

Нація, згідно точки зору Ентоні Сміта, як велика людська спільнота має такі основні ознаки:

1) відмінні культурні риси (які дають можливість відрізнити „ми” від „вони”, членів спільноти від тих, хто до неї не входить);

2) наявність історично успадкованої спільної території, в межах якої реалізуються можливості соціальної мобільності тих, хто належить до спільноти;

3) відносно великі розміри території й чисельність населення;

4) зовнішньополітичні відносини (конфлікт або союз) з іншими подібними спільнотами;

5) наявність спільних для даної групи колективних почуттів і системи лояльностей;

6) безпосереднє членство в цій групі з рівними правами громадянства для всіх її членів;

7) вертикальна економічна інтеграція зі спільною системою (поділу) праці [4, с. 69]. З цього виходить, що нація може існувати тільки в межах держави, але ж далі сам наводить приклад Швейцарії, де проживає як найменше три нації.

Е.Сміт звертає увагу, що означення нації мають дуже широкі коливання від тих, „що зосереджують увагу на „об’єктивних” чинниках, наприклад, мові, релігії, звичаях, території та інституціях, до таких, що надають особливого значення тільки „суб’єктивним” чинникам, як от ставлення, сприймання та почування” [1, с.18].

Етнічна група перетворюється на націю завдяки інтеграційним економічним й політичним чинникам – право громадянства в даному випадку на першому місці. Отже, нація – це політизована (політично мобілізована), об’єднана етнічна група, а ще й вона має бути економічно інтегрована.

В той же час Сміт звертає увагу на те, що існує поняття „етносу”, „етнічної спільноти”. Яким чином можна визначити „етнос”? Узагальнюючи

підходи різних авторів до проблеми він формулює такі основні ознаки, чи риси, поняття „етнічна група”:

1. Спільна назва, ім'я, яке ідентифікує та формулює „змістовні риси” спільноти.

2. Міф про спільну спадщину, який містить ідею про спільне походження і дає етнічній спільноті почуття уявленої спорідненості, за висловом Дональда Горовіца, „великої родини”.

3. Спільна історична пам'ять, а точніше спільні уявлення про спільне минуле (певні події, міфологізовані герої).

4. Один чи більше елементів спільної культури (здебільшого це релігія, звичаї та мова).

5. Почуття належності до „батьківщини”, до певної території, не обов'язково пов'язане з фізичною присутністю представників етнічної групи на цій території, символічний зв'язок із „землею предків”(наприклад діаспора).

6. Почуття спільності (солідарність) частини чи , принаймні, певних груп у етносі [5, с. 107].

Про це можна дізнатися, коли звертаємось, стверджує Е.Сміт, до суб'єктивних чинників, не таких ефемерних та мінливих, як „колективна воля”, настрої чи почуття, а до значно стабільніших культурних атрибутів, таких як історична пам'ять, духовні цінності, міфи і символи (які зберігають в мистецтві, мові, фольклорі, звичаях і законах спільноти).

Як приклад цієї точки зору він називає сіоністського мислителя Ачад Ха'ама, який виходить з того, „що реально для визначення нації найбільше важить суб'єктивне почуття. Нація, є те, що індивіди відчують нацією у своїх серцях”, і звернення до філології або біології є дійсно зайвим”[1, с.107].

В той же час, він полемізує з приводу визначення поняття „нація” з Роджерзом Брюбейкером, який вважає за націю стійкі, довготривалі колективи. “ Те, що вони існують, приймається за даність, хоча як вони існують, і як вони прийшли до існування – питання є дискусійним”.

Брюбейкер вважає хибним точку зору «модерністів», які називають такі чинники як індустріалізація, нерівномірний розвиток зростання мереж зв'язку і транспорту на формування нації [6, с.27-28]. І вимагає розглядати націю як категорію практики, „державність як інституціоналізовану культурну й політичну форми, а національність як імовірну подію або випадковість”. Е.Сміт вважає, що це хибні посилання, тому, що націоналізм „надає особливого значення поширеним почуванням, пробудженим ідеєю нації”, а звідси „нація – це спільнота, що сприймається почуттями і в якій проходить життя (категорія, що означає як поведінку, так і уявлення), саме це спонукає її прихильників до конкретних вчинків”[1, с. 17].

Ентоні Сміт звертає увагу на той факт, що, не зважаючи на велику кількість слухних визначень, науковці не дійшли до будь-якого консенсусу. Проте більшість, за його думкою, зійшлася на тому, що нація – це не державне утворення і не етнічна спільнота. Не державне утворення, „тому що поняття держави стосується інституційної діяльності, тоді як поняття нації визначає тип спільноти. Поняття держави можна означити як низку автономних інституцій, які відрізняються від інших інституцій і мають законну монополію на примус та збирання податків на певній території ”[1, с. 18]. Він зауважує, що визначення держави надто відрізняється від визначення нації, якою вважається спільнота, яка сприймається почуттями і в якій проходить життя, а її представники мають спільну батьківщину і культуру. Тут як нам здається є певний сенс зазначити, що «модерністи» вважають, що становлення нації не можливе без трансформації держави. Іншими словами, ні нації отримують у своє користування державу, а держави отримують націю. Або ж держава та нація разом проходять шлях розвитку.

Чому не етнічна спільнота? Тому, як вважає Е. Сміт не зважаючи на деякі збіги в тому що нація і етнічна спільнота належать одному і тому ж явищу (спільна культурні ідентичність), етнічна спільнота , не має політичного відтінку, їй бракує національної культури, території. Нація ж, мусить мати свою власну батьківщину „щоб становити собою націю; прагнути державного

статусу й бути офіційно визнаною, а ще наполягати на розвитку національної культури й на певному самовизначенні”[1, с. 19]. І в той же час, він звертає увагу на тому факті, що для нації не обов’язково мати власну незалежну державу, прагнути автономії і мати свою батьківщину.

Обережно ставиться до визначення нації Дейвіда Мілера, який визначає нації як спільноти „ утвореної спільними віруваннями й зобов’язаннями, історично тривалої, активної за характером, зв’язаною з конкретною територією і відособленої від інших спільнот завдяки відмінній національній культурі”, що за думкою Сміта тяжіє до суб’єктивного обмеження спектру означень і зближує поняття нації та етнічної спільноти. „Єдина головна відмінність – те, що етнічним спільнотам здебільшого бракує національної культури[1, с.18]. Але головне в цьому визначенні це, що в ньому виокремлено деякі атрибути нації: „ безперечне усвідомлення себе спільнотою, наявність спільних вірувань, мітів, історії, а також зв’язок з конкретною територією”[1, с. 19]. Він винайшов своє визначення нації, яке вже було наведено вище, а поняття етносу на відміну від нації визначає як „названу людську спільноту, зв’язану з рідним краєм, для якої характерні спільні міти про проходження, спільна пам’ять, один або більше складників спільної культури та деяка солідарність, принаймні серед еліти”[1, с. 20].

Він пропонує певні відмінності між нацією та етносами. Якщо для нації має бути спільна національна культура, то для етносів – культурна диференціація; етноси мають бути зв’язані певним чином із батьківщиною, а нації мають самі завоювати батьківщину; для етносів нормою є деяка солідарність еліт, то нація зобов’язана мати спільні права й обов’язки та єдину економіку. Але він тут же зауважує, що ці поняття „робочі”, це узагальнення абсолютизованої або ідеалізованої „нації” й „етносу”.

„Зрештою, - вважає Е. Сміт, - в сучасному світі є багато етносів поруч або в межах націй, і це досить суперечливе питання, чи вдасться знайти якісь нації серед численних етносів до новітньої доби. Що ж можна сказати вже зараз: ідеальний тип етносу, з його гіршою організацією, - це загальніше

поняття, а нація – конкретніше; нація поступово „увиразнюється”, навіть тоді, коли й сама виникла з колишнього етносу, стає дедалі більше власницькою та складнішою і дедалі менше пов’язаною зі своїм первинним етнічним ґрунтом”[1, с. 21].

Сміт наголошує на особливій ролі символів, міфів та „історичної пам’яті” для тривалого існування етносів. Зокрема, велике значення, на його думку, мають міфи про історичне походження етносу (нації), міф про „золотий вік” та міф про обраність.

„ Життя нації – це постійна боротьба, та одного разу досягнувши суверенного стану державності, нація „реалізує” себе в усій своїй унікальності. Впевнена у власній історичній долі, вона може боротися за здійснення історичної місії звільнення людства від рабства космополітичної тиранії” вважає Сміт [5, с. 111].

Крім того, Сміт пропонує два варіанти еволюції етнічної групи в націю.

Існує два типи „етнічного ядра”, довкола якого відбувається процес націотворення: латеральний (горизонтальний) та демотичний (вертикальний) типи. Латеральний, або аристократичний, тип етносу трансформується в націю шляхом „бюрократичної інкорпорації” підлеглих етносів. Така інкорпорація забезпечується державою, очолюваною панівною етнічною аристократією, якій вдається забезпечити індоктринацію власних етнічних символів, міфів та способів спілкування серед підлеглих етнічних груп.

Ентоні Сміт наводить три історичних приклади вдалої „бюрократичної інкорпорації”, посилаючись на досвід Англії, Франції та Іспанії. „В усіх трьох випадках, - пише він, - нижчі верстви та другорядні території були поступово інкорпоровані державою, основу якої складала провідна етнічна група. Цього вдалося досягти адміністративними й фіскальними заходами та залученням певних верств населення у міждержавну війну, як це було під час анлійсько-французьких воєн. Іншими словами, етнос вищого класу спромігся утворити відносно потужний та стабільний адміністративний апарат, здатний

визначити і забезпечити існування нової і ширшої культурної ідентичності” [4, с.96].

У XIV столітті, стверджує Е. Сміт, незважаючи на відсутність чітких державних кордонів, масової освіти, усталених громадянських прав та інших громадянських елементів майбутньої нації, в Англії вже існувала внутрішня етнічна солідарність населення. Англіїці мали спільну етнічну назву, спільний міф та історичну пам'ять. Існувало почуття спільності культури, основане на мові та єдиній церковній організації. Зрештою, географічне становище Англії також сприяло зміцненню почуття етнічної єдності. Зрозуміло, що існування модерної нації у ті часи не йдеться, вона виникла вже за часів Промислової революції [4, с. 96].

Так само відбулася „бюрократична інкорпорація” у Франції. Уже за часів Меровінгів відбувалося змішування елементів культури франкської еліти з романо-галльською культурою, однак процес інтенсивної інкорпорації розпочався уже за Капетингів. Етнічним ядром, навколо якого розпочався процес формування єдиної етнічної спільноти, була франкська еліта. Їй вдалося налагодити ефективну, централізовану систему державного управління в північній та центральній Франції, яка згодом була поширена на інші території. На цій основі відбувалися процеси уніфікації економіки, стандартизації мови та законодавства, завдяки чому в XVII столітті виникли передумови для формування модерної французької нації, вважає Е. Сміт.

В Іспанії королівства Кастилія та Арагон (і відповідні аристократичні еліти) стали центром тяжіння у формуванні гомогенної етнічної спільноти. Тут процес інкорпорації, який, насамперед, мав виразне релігійне забарвлення, супроводжувався відчуженням груп, які не бажали „інкорпоруватися” й, очевидно, мали власне розвинене почуття етнічної ідентичності, також основане на релігійних нормах (мориски та євреї). Варто зазначити й те, що формування „іспанської” ідентичності не призвело до зникнення інших етнічних ідентичностей, свідченням чого стало відокремлення Португалії, боротьба каталонців за незалежність, існування

окремої культурної ідентичності басків, галісійців та андалузців у наші дні. Проте „бюрократична інкорпорація” в Іспанії все ж таки відбулася, що створило передумови для формування іспанської нації.

Таким чином, за Смітом, узагальнена картина трансформації „латеральних” аристократичних спільнот у нації постає: провідна етнічна група формує державу, в межах і засобами якої відбувається процес інкорпорації підлеглих етнічних груп. „Бюрократична інкорпорація” не означає етнічної асиміляції, йдеться про формування нової ідентичності, яка виникає через злиття попередніх і в якій домінують символи, комунікативні засоби, міфи і цінності провідної етнічної групи. Вони реалізуються у спільних звичаях і традиціях, мистецтві й мові, юридичних нормах та інституціях. Усе це є ґрунтом на якому може виникнути нація.

Шлях перетворення „демотичних” етнічних груп у нації має зовсім інший характер і спрямованість держава може лише опосередковано впливати на цей процес, оскільки ці групи є для неї або підлеглими, тобто „етнічно чужими”, або вона явно виходить за межі „етнічного ядра”. В „демотичних” групах культурні міфи, символи і цінності, історична пам'ять передаються не лише з покоління в покоління, а й у просторі, на території, яку займає певні етнічна група, а також між суспільними верствами. Основою, механізмом цього процесу є передусім релігія з відповідним священним текстом, обрядами. Серед православних греків і росіян, коптів та ефіопів, вірменів-григоріанців, євреїв, ірландців-католиків і поляків символи й міфи стосовно обраності та величі предків, ритуальні й священні тексти, в яких ці символи й міфи були відображені, сприяли зміцненню традицій та суспільних зв'язків спільноти [4, с. 98].

В ході еволюції таких спільнот виникає дилема: з одного боку, етнорелігійний характер „демотичних” етносів сприяє їх стабільності. А з іншого боку, стабільність в модерний час стає перешкодою на шляху трансформації їх у нації. Члени таких спільнот можуть вважати себе нацією. Ентоні Сміт звертає увагу на те, що араби та євреї, наприклад, мали всі

необхідні етнічні складові: спільне ім'я, міфи про походження, історичну пам'ять, релігійну культуру, спільне уявлення про „землю предків” і, зрештою, стабільне почуття етнічної солідарності. Поштовхом до перетворення „демотичних” етнічних спільнот у національні стає серія революцій – соціально-економічних, політичних і культурних, що відбуваються на початку модерної епохи на Заході. Намагаючись модернізуватися у змаганні із „Заходом”, імперські еліти формують власні „раціонально-бюрократичні держави” на зразок західних. Такі держави разом із соціальними зрушеннями, що їх приносить модернізація, створюють дискомфорт для „демотичних” груп, з яких складаються імперії. До цього додається поширення націоналістичної ідеї, з її наголосом на культурній розмаїтості та народному суверенітеті. За цих умов секуляризована інтелігенція „демотичних” груп перебирає на себе роль „етнічного ядра”, довкола якого починає формуватися ідея нації. Інтелігенція створює нову ідеологію, спираючись на старі цінності, норми моралі, традиції, характерні для певної „демотичної” групи. Відбувається реформування етнічних символів, міфів, історичної пам'яті.

Трансформація „демотичних” груп у нації, - підсумовує Е.Сміт, - відбувається в таких напрямках: 1) відбувається перехід пасивності і пристосування периферійної меншості до стану активності, самоутвердження й політизації спільноти, вироблення спільної політики; 2) виробляється спільне уявлення про „батьківщину” усієї спільноти, яка ототожнюється з певною, досить чітко визначеною територією; 3) важливий аспект цього процесу – економічна уніфікація спільноти, яка визначилася територіально, встановлення контролю над ресурсами та економічна автаркія; 4) перетворення членів етнічної групи на громадян шляхом їхньої політичної мобілізації та забезпечення їм доступу до рівних громадянських, соціальних і політичних прав та обов'язків; 5) центральною моральною й політичною цінністю стає „народ”, маси перетворюються на цей „народ” шляхом прищеплення їм національних цінностей, міфів і пам'яті [1, с. 148].

Безперечно аргументація Ентоні Сміта є надзвичайно корисною, вона дає можливість простежити механізм „культурної регенерації” етнічних спільнот, яким не пощастило „у відповідний час і у відповідному місці” створити чи утримати державність. Разом з тим ідея про прикладні можливості символів, міфів та історичної пам’яті є дещо перебільшеною.

Таким чином можна зробити висновки. Ентоні Сміт вважає, що не звертаючи уваги на велику кількість визначень „нації”, більшість спеціалістів в цій царині має досить широкі розбіжності щодо чинників які утворюють та визначають нації. По-друге, нація не є повністю тільки державним утворенням. По-третє, етнічна спільнота і нація мають суттєві відмінності не зважаючи на те, що всі ці відмінності досить „абсолютизовані”. По-четверте, що тільки завдяки „бюрократичній інкорпорації” етноси можуть трансформуватися у націю, про можна стверджувати спираючись на історію утворення націй в Англії, Франції та Іспанії та деяких інших країн. В той же час можна погодись із Е. Смітом в тому, що процес утворення тієї чи іншої „нації” потребує ще більш прискіпливого розгляду; для кожної окремої нації чинники, які її утворюють та об’єднують етнос у націю мають бути вивченими, а головне не забувати, що кожна нація не схожа на іншу.

Література:

1. Сміт Ентоні. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія. / Пер. з англійської. – К.: „К.І.С.”, 2004. – 170 с. – ISBN 966-8039-42-4.
2. Сміт Ентоні. Нації і націоналізм у глобальну епоху / Пер. З англ. М. Климчика і Т. Цимбала. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 320 с. – ISBN 966-521-162-5
3. Сміт Ентоні. Національні ідентичність. – К.: Либідь, 1994. – 190 с.
4. Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму: Монографія. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
5. Націоналізм: Антологія. 2-ге вид / Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.: Смолоскип, 2006. – 684 с. – ISBN 966-8499-42-5
6. Брюейкер Роджерз. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі/ Переклад з англійської Олександра Рябова. – Львів: Кальварія, 2006. – 280.- ISBN 966-663-194-6.